

Lapset, sota ja historiantutkimus

■ Sotalasten ja -orpojen ääniä on viime aikoina kantautunut julkiseen keskusteluun. Talvi- ja jatkosodan kokeneet lapset alkavat olla siinä iässä, että he haluavat miettiä omia elämänvaiheitaan. Sotalasten ja sotaorpojen yhdistyksiä on perustettu aktiivisesti, ja ”isän ikävä” on motivoinut etenkin orpojen yhdistystoimintaa. Sota-ajan lapsuuksia oli kovin monenlaisia. Noin 80 000 lasta lähetettiin lappu kaulassa Ruotsiin tai Tanskaan, valtaisa määrä lapsia evakuoitiin muiden siviilien joukossa sodan jaloista, yli 50 000 lasta menetti isänsä sodassa ja sodan jälkeen monet lapset saivat kotiin rintamalla muuttuneen, joko henkisesti tai fyysisesti vammautuneen isän, joka ei ehkä enää jaksanutkaan olla kiinnostunut lastensa lukuisista pienistä ja suurista murheista. Sota-ajan lapsissa oli niitäkin, joiden perheessä sota tuntui vain kaukaisena uhkana tai aikuisten vaikenemisena, mutta muuten arki jatkui omissa uomissaan.

Lasten kokemukset ovat osa yhteiskuntien historiaa. Yhdysvaltalainen sosiologi C. Wright Mills luonnehtii teoksessaan *Sosiologinen mielikuviutus* (1959) yhteiskunnallisten muutosten merkitystä ihmisten elämässä:

”... aikamme historia on samalla tarina yksittäisten naisten ja miesten menestyk-

sestä ja epäonnistumisesta. Yhteiskunnan teollistuessa talonpojasta tulee teollisuustyöläinen, ja feodaaliherra tuhoutuu tai hänestä tulee liikemies. Suhdanteiden mukaan ihmisellä on työtä tai hän on työtön; kun investointiaste nousee tai laskee, ihminen rohkaistuu tai murtuu. Sodan syttyessä vakuutusasiamies lähtee ampumaan ohjuksia ja myymäläapulainen hoitamaan tutkaa; vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään. Sen enempää yksilön elämää kuin yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia.”

Millsin käsitys, jonka mukaan yksilön elämää ja yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia, on hedelmällinen myös historiantutkimuksessa. Suuret poliittiset ja yhteiskunnalliset murrokset koskettavat eri tavoin eri-ikäisten ihmisten elämää. Siksi sota-ajan lapsuudenkokemuksiaan miettivät yksilöt tarvitsevat oman itseyttämyksensä tueksi ja rinnalle tutkimusta, jossa lasten elämää tarkastellaan yhteiskunnallisessa kontekstissa. Historiantutkijalle ja kulttuurintutkijalle sota-ajan lapsuus on yhtä tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö kuin säännöstelytalous tai sodanjohto. Mitä yhteiskunnassa tapahtuu, kun ”vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään”?

Sekä Suomessa että muualla on viime vuosina korostunut uudenlainen tapa tarkastella sota-ajan historiaa. Ensimmäisenä

kiinnitettiin huomiota kotirintaman sotaan: siihen, millä tavalla kotirintama venyi, taisteli ja auttoi sotaponnistuksissa. Tässä ponnistelussa korostuivat naisten, lasten ja vanhojen miesten työpanokset. Työvelvollisuus ja mottitalkoot alkoivat yhä enemmän kiinnostaa historiantutkijoita. Kotirintaman sota näkyi jo Suomi toisessa maailmansodassa -tutkimushankkeen lopputuloksena syntyneessä moniosaisessa teossarjassa, joka valmistui professori Olli Vehviläisen johdolla 1980- ja 1990-luvun taitteessa.

Oman lukunsa sota-ajan kokemuksista muodostavat lasten kokemukset. Sota-ajan lapsuudesta on tullut tutkijoita kiinnostava ilmiö sitä mukaa, kun lapsuuden historia on kasvattanut suosiotaan ja historioitsijat ovat avartaneet omaa näkemystään sotahistoriasta ja sen kontekstista. Sota-ajan lapsuuden tunnistajina tutkijat ovat olleet liikkeellä suurin piirtein samoihin aikoihin järjestäytyvien sota-ajan lasten kanssa. Sota-ajan lapset haluavat muistaa omaa lapsuuttaan ja monet historiantutkijat haluavat ymmärtää, mitä oli lapsuus, jota evakkolapset, sotalapset, sotaorvot ja muut sota-ajan kokeneet lapset ja nuoret ovat eläneet.

Lapset ja sota on kansainvälisessä tiedeyhteisössä koettu niin merkittäväksi teemaksi, että kesällä 2005 historiatieteiden maailmankongressi omisti sille session, jossa tutkijat eri puolilta maailmaa esittelivät tutkimuksiaan. Suomalaista tutkimusta edusti dosentti Aura Korppi-Tommola, joka puhui suomalaisten lasten kokemuksista toisen maailmansodan aikana. Tilaisuuden hollantilainen puheenjohtaja muistutti historian paradokseista: ruotsalaisen Ellen Keyn

lapsen vuosisadaksi nimeämä 1900-luku merkitsi sekä lasten oikeuksien huomattavaa kasvua että lasten laajamittaista joutumista sotien uhreiksi. Muun muassa kasvatustieteen ja lääketieteen ansiosta kiinnitettiin huomiota lasten asemaan; vuonna 1989 myönteinen kehitys kulminoitui YK:n lasten oikeuksien julistukseen. Samaan aikaan sodankäynti muuttui siviiliväestölle tuhoisammaksi eivätkä etniset puhdistukset säästäneet alaikäisiääkään. Amsterdamissa päiväkirjaansa kirjoittanut juutalaistyttö Anne Frank, joka tapettiin Bergen-Belsenissä, antoi kasvot toisen maailmansodan nimettömille lapsiuhreille.

*

Kun *Historiallinen Aikakauskirja* esitti kirjoituskutsun teemasta Lapset ja sota, valtaosa tarjotuista artikkeleista keskittyi toiseen maailmansotaan ja Suomeen. Lapsista ja sodasta tulevat väistämättä mieleen evakkolapset, vailla kielitaitoa Ruotsiin laivatut sotalapset ja talvi- tai jatkosodassa isänsä menettäneet tytöt ja pojat. Tähän numeroon tarjotuista teksteistä julkaistaan viisi artikkelia ja yksi tutkimushankkeen esittely, jotka kahta lukuun ottamatta käsittelevät toisen maailmansodan aikaa. Yksi artikkeli keskittyy sisällissotaan ja yksi käsittelee sotalapsien historiaa pitkällä aikavälillä, Suomea laajemmasta näkökulmasta. Nuorten maanpuolustustyötä käsittelevä artikkeli koskettelee sekä aikaa ennen sotia että sota-ajan mukanaan tuomaa muutosta.

Artikkelit tuovat kiinnostavasti esiin sota-ajan lapsuuden monia sävyjä eri näkökulmista. Lapset on helppo mieltää sodankäyn-

nin uhreiksi – sitä he tietysti ovatkin – mutta lapset voidaan myös nähdä aktiivisina toimijoina ja oman toimitilansa määrittelijöinä. Pauliina Latvala kuvaa lapsuusmuistojen moninaisuutta: evakkomatkoja, nukkeleikkejä pommisuojoissa ja kohtaamisia sotavankien kanssa. Työnteko ja koulunkäynnin vaikeudet korostuvat aikuisten muistikuvissa. Joillekin lapsille pääsy sotilaspöytä tai pikkulotaksi oli kokemus, jota pienemmät lapset kadehtivat. Hyvinkin nuoret tytöt ja pojat oppivat aikuisten taitoja ja vapauttivat aikuisia muihin tehtäviin. Muutamia tytöt ja varsinkin pojat joutuivat sota-aikana niin lähelle rintamaa, että Seija-Leena Nevala-Nurmi esittää kysymyksen, voidaanko puhua suomalaisista lapsisotilaista. Heikki Salminen puolestaan korostaa historian tuntemisen merkitystä. Sotien aiheuttamat lastensirrot olivat 1900-luvulla yleisiä, ja niistä saatujen kokemusten perusteella voitaisiin miettiä lasten asemaa nykypäivän aseellisissa konflikteissa. Kun lasten asemaa arvioidaan, Salminen ehdottaa, että kannattaa kuunnella entisiä sotilapsia ja ottaa opiksi heidän kokemuksistaan.

Muistot voivat olla niin kipeitä, että ne lukkiutuvat. Seija Jalagin ja Marianne Junila osoittavat vuotta 1918 koskevassa artikke-

lissaan, miten lapsuusmuistot valikoituvat ja miten kaikkein kovimmat näyt muuttuvat sellaisiksi, joita ei pystytä muistamaan. Tästä syystä tunteiden ottaminen huomioon on kirjoittajien mielestä välttämätöntä, jotta menneisyyden muistoja voidaan analysoida ja ymmärtää. Lisäksi on tunnettava muistettavien ja vaiettujen asioiden luonne, mitä korostaa dramaattisella tavalla Harri Siiskosen kolumni AIDS-orpojen ahdingosta. Kun puhutaan lapsista ja sodasta, sisällissota on selvästi ristiriitaisempi muistettava kuin kansallisesti yhtenäiseksi taisteluksi muistettu ja määritelty toisen maailmansodan aika.

Toisen maailmansodan lapset ovat vaatineet itselleen oikeutta muistaa omia kokemuksiaan, omia kohtaloitaan. Tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa tutkijat valottavat joitakin kokemuksia ja ilmiöitä, jotka kuvaavat lasten ja sodan suhdetta. Monia kysymyksiä jää käsittelemättä ja monia lapsiryhmiä mainitsematta, mutta historiantutkijoiden avauksena teemanumero tuo uusia näkökulmia joskus hyvinkin kalutuiksi kuviteltuihin teemoihin.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi